
KRÓNIKA

„Az idő dönt majd arról...” 300 éve született D’Alembert

JEAN LE ROND D’ALEMBERT

(Párizs, 1717. november 16. – Párizs, 1783. október 29.)

D’Alembert Mme de Tencin és valószínűleg Destouches lovag házasságon kívüli gyermekeként született, újszülöttként a párizsi Notre-Dame közelében található Saint-Jean-le-Rond templom lépcsőire tették ki. Szülei azonban „gondoskodtak” arról, hogy gyermeküket megtalálják és felneveljék: a valójában előkelő származású árva kisfiú dajkája, majd nevelője egy párizsi üvegesmester felesége lesz, a templom után, mely előtt ráakadtak, a Jean le Rond névre keresztelik. Destouches titokban gondoskodik neveltetésének költségeiről, és 1726-ban egy hagyatékot is ráruház, édesanyjával azonban D’Alembert valószínűleg soha semmilyen kapcsolatba nem került. Felnőtt korában is, egészen 1765-ig egykori dajkájánál lakik.

Algebrát, jogot és orvostudományt tanul, de a matematikai stúdiumokban mélyed el leginkább. Képességeire nagyon korán felfigyelnek, és már huszonnégy éves korában „közreműködő asztronómusként” a királyi tudományos Akadémia (*Académie royale des sciences*) tagja. A D’Alembert nevet 1739-ben veszi fel, tudományos írásaihoz. 1743-ban jelenik meg *Traité de dynamique*, 1744-ben *Traité de l’équilibre et du mouvement des fluides* című értekezése. 1754-től a Francia Akadémia (*Académie française*) tagja, 1772-től állandó titkára, Európa-szerte több akadémia és tudományos társaság tagjává választja.

A matematika és fizika történetében neve az úgynevezett D’Alembert-elvről (vagy D’Alembert-féle paradoxonról), illetve a D’Alembert–Gauss-teorémáról ismert. Élen járt az égitestek mozgásának, mozgástörvényeinek Newtont követő tanulmányozásában, a differenciálszámításban pedig a határérték fogalmát vezette be. 1747-től vesz részt abban a munkában, amely később az *Enciklopédia* lesz (a vállalkozás kezdetben csak a Chambers-féle *Cyclopaedia* fordítása volt). 1748-tól Diderot mellett az *Enciklopédia* főszerkesztője, a későbbiekben az *Elöljáró beszéd* és mintegy 1700 szócikk szerzője. Azonban 1758-ban, a VII. kötet megjelenése és az

Enciklopédia ellen indított támadások erősödése miatt lemond főszerkesztői tisztségéről, bár továbbra is közreműködik a természettudományos szócikkek elkészítésében.

Természettudományos munkája mellett filozófiai és irodalmi tevékenysége is jelentős, akadémiai beszédeiben, írásaiban elsősorban a kortársait átfogóan foglalkoztató kérdésekre fordítja figyelmét. Nem természettudományos írásai *Mélanges d'histoire, de littérature et de philosophie* címen összegyűjtve jelennek meg 1753-tól kezdve. *Opuscules mathématiques* címen gyűjtik össze rövidebb matematikai írásait (1761–1780). Számos akadémiai emlékbeszéd szerzője, ezek közül magyarul Montesquieu halála után írott megemlékezése olvasható, amelyben – valószínűleg az emlékbeszédben csempészve az *Enciklopédia* programját – Montesquieu-t emblemikus figurává teszi. 1765-től kezdve az irodalmi szalont vezető Julie de Lespinasse-hoz költözik. Julie maga is nemesi szülők házasságon kívül született, nyilvánosan el nem ismert gyermeke, és – bár más férfiakhoz fűzte-fűzi szenvedélyes viszony – D’Alembert-rel talán közös sorsuk hozza őket közel egymáshoz. Julie de Lespinasse-t Diderot örökíti meg – nem is feltétlenül túl hízelgően – a *D’Alembert álmában*...

D’Alembert II. Frigyes porosz királlyal levelezést folytat, ám visszautasítja a Berliini Akadémia vezetői tisztségét, valamint azt is, hogy II. Katalin orosz cárnő fiának nevelője legyen. Az óvatos, udvarias kitérő mögött sejthető a valódi ok: nem kívánt uralkodók lekötöztetnie lenni. 1783-ban hunyt el, egy évvel egykori szerkesztőtársa, Diderot előtt.

D’Alembert 18. századi magyarországi hatásával kapcsolatban leginkább fordításméleti gondolatainak fogadtatását ismerjük. E kérdésekkel először a Batsányi kritikai kiadás készítésekor Tarnai Andor foglalkozott.¹ F. Csanak Dóra kutatásai nyomán tudjuk, hogy Teleki József személyesen is találkozott D’Alembert-rel párizsi utazása idején,² de bizonyára számos recepció vonatkozásban ma is ismeretlen. Legjelentősebb korabeli hatása valószínűleg az *Enciklopédián* keresztül lehetett.

Megemlékezésünket *Az emberi szellem képe a tizennyolcadik század közepén* című írás fordítása zárja, mely a *Filozófia elemei* című gyűjtemény bevezető szövegeként jelent meg 1759-ben. Eredetileg valószínűleg felolvasásra szánták, része lehetett a szerző akadémiai beszédeinek. Bár az írás a francia felvilágosodás úgynevezett programszövegei közé tartozik, D’Alembert nem méltatja feltételek, fenntartások, megkötések nélkül az emberi szellem változását, alakulását – megtarthatjuk

¹ D’Alembert hatása Batsányi *A’ Fordításnak Mesterségéről* (1787) és *A’ fordításról* (1788), valamint Péczeli *A’ Fordítás’ Mesterségéről* (1789) című írásában mutatható ki. Lásd Batsányi János *összes művei*. Kiad. KERESZTURY DEZSŐ – TARNAI ANDOR, II, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1961, 452–461; és BURJÁN MÓNKA: *A fordításról való gondolkodás története Magyarországon 1787 és 1883 között*. PhD-disszertáció, Szeged, 2003, 36–48, 50–4.

² F. CSANAK DÓRA: A naplóról Teleki József. = *Erdélyi Múzeum*, 55. évf., 1993/3–4, 24–33.

a szót: fejlődését. Hangsúlyozza, hogy e folyamat következményeit igazán az utókor fogja tudni megítélni, nem a mozgalom részesei.

D'Alembert művei magyarul, *Enciklopédia*-szócikkeket közlő válogatásokon kívül:

KIS JÁNOS: *Montesquieu emlékezete* [Éloge de Montesquieu]. = *Kalendárium és 'Sebbe való könyv*, Pozsony, 1799.

D'ALEMBERT: *Mechanikai példatár. A legjelesebb forrásmunkák alapján. 170 ábrával.* Budapest, Rozsnyai Károly, 1896.

D'ALEMBERT: *Elméleti mechanika, különös tekintettel a magántanításra. 300 ábrával.* Budapest, Rozsnyai Károly, 1897.

D'ALEMBERT: *Hydromechanika. Számos gyakorlati példával, különös tekintettel a magántermelésre.* Budapest, Rozsnyai Károly, 1897.

D'ALEMBERT: *Emlékezés Montesquieu-ről* [Éloge de Montesquieu]. Ford. RÓZSAHEGYI ZOLTÁN. = MONTESQUIEU: *Európa egységéről. A törvények szelleme és a Perzsa levelek válogatott részei.* Budapest, Phönix, 1943, 23–58.

D'ALEMBERT: *Megjegyzések a fordítás művészetéhez általában és jelen fordítási kísérlethez különösen.* Ford. BARABÁS JÓZSEF. = JÓZAN ILDIKÓ – JENEY ÉVA – HAJDÚ PÉTER (szerk.): *Kettős megvilágítás. Fordításelméleti írások Szent Jeromostól a 20. század végéig.* Budapest, Balassi Kiadó, 2007, 77–93.

KOVÁCS ESZTER